

АНТОНІМІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЛІСІВНИЦТВА

© Бурковська О. Б., 2018

У статті простежено вияв в українській термінології лісівництва системного явища антонімії. Складено українські терміни-антоніми лісівництва за двома критеріями: семантичним і формально-структурним. За семантичним показником виокремлено контрадикторні, комплементарні, контрарні й векторні антонімії пари. За формально-структурною організованістю проаналізовано однокомпонентні й багатоконпонентні терміни-антоніми лісівництва.

Ключові слова: українська мова, лісівництво, термін, термінологія лісівництва, лексико-семантичні відношення, системні явища, антонімія.

The article traces the manifestations of the systematic phenomena of antonymy in the Ukrainian forestry terminology. It offers a classification of Ukrainian antonymic forestry terms in accordance with two criteria: semantic and formal-structural. In terms of semantics, we distinguished contradictory, complementary, contrary, and vector antonymic pairs. Meanwhile, in terms of formal-structural organization, we analysed one-component and multi-component antonymic forestry terms.

Keywords: Ukrainian language, forestry, term, forestry terminology, lexical and semantic relations, systematic phenomena, antonymy.

Термінологія як частина лексичної системи мови розвивається за тими самими законами, які діють у загальнолітературній мові. Питання про загальномовний характер лексико-семантичних відношень у термінології сучасного термінознавства є дискусійним. Антонімію в термінології більшість мовознавців оцінює як позитивне явище, яке є «однією з найважливіших категорій системної організації термінології» [8, с. 293]. У мовознавстві це явище досліджували В. Даниленко, Р. Дудок, А. Левицький, А. Сингаївська, Л. Славова, А. Коваль М. Кочерган, А. Крижановська, Л. Новиков, Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк, Л. Полюга, О. Тараненко, Н. Цимбал, І. Ющук та ін.

Мета статті – дослідити вияв системного явища антонімії в українській термінології лісівництва (далі – УТЛ).

Антонімія є виявом парадигматичних відношень між словами на основі протилежності їхніх значень. В основі антонімії лежать істотні особливості дійсності, які відбивають протилежні поняття в логіці й антонімії значення в мові. Антоніми кваліфікують як «два слова зі спільною категоріальною* інтегральною семою, що мають принаймні по одній диференційній семі та засвідчують діамерально протилежну спрямованість, рівну віддаленість спільної семантичної властивості від середньої точки відліку» [2, с. 238]. За словами дослідниці Л. Симоненко, «антонімічність виступає як особлива характеристика лексичного значення слів, як специфічне мовне відображення відмінностей і протиріч** в предметах і явищах об'єктивного світу. Осмислення такої протилежності допомагає точніше визначити значення слів, їх взаємозв'язки та місце в лексичній системі мови» [9, с. 29].

* категорійною – ред.

** суперечностей – ред.

У системі УТЛ антонімія представлена термінами, неоднорідними структурою, складом і ступенем лексико-семантичної протилежності.

Українські терміни-антоніми лісівництва класифікуймо за двома критеріями:

- 1) семантичним показником (контрадикторні, комплементарні, контрарні й векторні);
- 2) формально-структурним організуванням (однокомпонентні / багатокомпонентні).

За семантичним критерієм у термінології лісівництва розрізняємо чотири типи антонімів:

1) контрадикторні терміни-антоніми, які взаємно передбачають і заперечують одне одного, напр.: *вкриті (лісом площі) – неvkриті (лісом площі)* [5, с. 238], *зрослий (сучок) – незрослий (сучок)* [3, с. 70], *зруб – недоруб, культивуація [5, с. 185] – рекультивуація [5, с. 312], ліквідна (деревина) – неліквідна (деревина)* [6, с. 15], *ліквідні (відходи деревини) – неліквідні (відходи деревини)* [5, с. 63], *лісова (площа) – нелісова (площа)* [5, с. 239], *лісові (землі) – нелісові (землі)* [1, с. 4], *ділова (деревина) – неділова (деревина)* [5, с. 97], *наскрізна (тріщина) – ненаскрізна (тріщина)* [3, с. 76], *обрізний (пиломатеріал) – необрізний (пиломатеріал)* [5, с. 271], *оброблені (сортименти лісові) – необроблені (сортименти лісові)* [5, с. 107], *продуктивні (покриті лісом землі) – непродуктивні (покриті лісом землі)* [10, т. 1, с. 285], *стійкі (деревні породи) – нестійкі (деревні породи)* [10, т. 2, с. 340] тощо.

Найчастіше антоніми з контрадикторною протилежністю представляють пари спільнокореневих термінів із різним словотворчим префіксом зі значенням відсутності або втрати того, що названо твірним словом, напр.: *угіддя – неугіддя* [4, с. 41], *лісова – нелісова (площа)* [5, с. 239], *продуктивні – непродуктивні (покриті лісом землі)* [10, т. 1, с. 285], *стійкі – нестійкі (деревні породи)* [10, т. 2, с. 340] тощо;

2) комплементарні терміни-антоніми, які не заперечують одне одного, а зіставлено на основі контрасту, напр.: *абсолютна (повнота деревостану) – відносна (повнота деревостану)* [5, с. 283], *багатокомпонентне (складне) (узлісся) – елементарне (просте) (узлісся)* [5, с. 377], *біологічного походження (вади деревини) – штучного походження (вади деревини)* [10, т. 1, с. 97–98], *вологе (зберігання круглих лісоматеріалів) – сухе (зберігання круглих лісоматеріалів)* [5, с. 138], *головна (деревна порода) [1, с. 14; УЕЛ, т. 1, с. 178] – другорядна (деревна порода) [5, с. 99; 4, с. 22], головне (користування лісом) [3, с. 21] – побічне (користування лісом) [5, с. 282; УЕЛ, т. 1, с. 178; УЕЛ, т. 1, с. 41], групове (кряжування стовбурів) – індивідуальне (кряжування стовбурів)* [5, с. 185], *одновіковий (деревостан) [5, с. 248; УЕЛ, т. 2, с. 87] – різновіковий (деревостан) [5, с. 317], зимовозелений (ліс) – літньо-зелений (ліс) [3, с. 46], корінний (деревостан) [1, с. 8; ЛТС, с. 100, 179; 4, с. 22, 34; УЕЛ, т. 1, с. 367] – похідний (деревостан) [5, с. 100; 4, с. 22], мішаний (деревостан) [1, с. 9; ЛТС, с. 226] – чистий (деревостан) [5, с. 396], чисті (культури лісові) [5, с. 187] – мішані (культури лісові) [5, с. 186], основні (роботи лісосікові) – допоміжні (роботи лісосікові) [5, с. 317], постійний (розсадник) – тимчасовий (розсадник) [5, с. 323], постійні – тимчасові (лісокористувачі) [5, с. 203], постійні – тимчасові (сіножаті лісові) [5, с. 341], природне (походження деревостану) – штучне (походження деревостану) [5, с. 291], простий (деревостан) [1, с. 9; ЛТС, с. 302; УЕЛ, т. 2, с. 180] – складний (деревостан) [5, с. 345; УЕЛ, т. 2, с. 244], прості (однорусні) – складні (багаторусні) (лісові культури) [10, т. 1, с. 283], *суха (деревина) – мокра (деревина)* [10, т. 1, с. 141], *суцільні (культури лісові) – часткові (культури лісові)* [5, с. 187] тощо.*

Комплементарну пару також не може розширяти за допомогою нейтрального члена, адже комплементарність в основному є у словосполуках, які ґрунтовано на відношеннях роду й виду.

3) контрарні терміни-антоніми, у яких між контрарними видовими поняттями існують одне або декілька проміжних понять – мезонімів, напр.: *вузьколісосічна (рубка)* [5, с. 327; 4, с. 50; УЕЛ, т. 2, с. 218] – середньолісосічна (рубка) [10, т. 2, с. 218] – суцільнолісосічна (рубка) [5, с. 359], дуже сухі*

* рубання – ред.

(грунти) – сухі (грунти) – свіжі (грунти) – вологі (грунти) – сирі (грунти) – мокрі (грунти) [10, т. 2, с. 283], гнилий (сучок) – загнилий (сучок) – здоровий (сучок) [3, с. 70], мінусове (дерево) – нормальне (дерево) – плюсове (дерево) [5, с. 99], плюсове (насадження) – нормальне (насадження) – мінусове (насадження) [5, с. 236], надто сильна (категорія інтенсивності рубок догляду) – помірна (категорія інтенсивності рубок догляду) – сильна (категорія інтенсивності рубок догляду) – слабка (категорія інтенсивності рубок догляду) [5, с. 152], попереднє (поновлення лісу) [4, с. 45] – супутнє (поновлення лісу) [4, с. 45] – подальше (поновлення лісу) [1, с. 20], пристигаючий (деревостан) [5, с. 100; 4, с. 22; КТС, с. 59] – стиглий (деревостан) [1, с. 9; ЛТС, с. 101; 4, с. 23; КТС, с. 69; 4, с. 53; ММ, с. 42] – пристиглий (деревостан) [1, с. 9; УЕЛ, т. 2, с. 171] – перестиглий (деревостан) [1, с. 9; КТС, с. 59] тощо.

Контрарним термінам-антонімам властива така відмінна риса, як градуальність, тобто можливість градації певної ознаки. Тому лише крайні члени контрарного ряду виражають справжню антонімію, середні ж вказують на збільшення або зменшення якісної ознаки. Як зазначає Б. Михайлишин, «порівняння у вигляді ослаблених членів – одного чи декількох, що перебувають між двома контрарними мінантами, може бути виражене експліцитно чи імпліцитно, утворюючи при цьому антонімічні ряди з градуальним типом протилежності» [163, с. 5–6].

4) антоніми-конверсиви, які виражають векторну протилежність, що маємо в протиставленні різноспрямованих, зворотних, парних дій, рухів, ознак, які не можливі окремо одна від одної, напр.: висхідний (спосіб підсочки хвойних дерев) – низхідний (спосіб підсочки хвойних дерев) [5, с. 352], зрошення (лісових земель) [5, с. 147] – осушення (лісових земель) [5, с. 256], зрошений (заріст) – наскрізний (заріст) [3, с. 34], короткомірний (сортимент) [5, с. 348; УЕЛ, т. 2, с. 12] – довгомірний (сортимент) [5, с. 348], макроскопічна (будова деревини) [10, т. 2, с. 11] – мікроскопічна (будова деревини) [10, т. 2, с. 34], надземна (ярусність) – підземна (ярусність) [5, с. 407], високостовбурний (ліс) [5, с. 58; 4, с. 16] – низькостовбурний (ліс) [5, с. 240], м'яколистяні (породи) [10, т. 2, с. 47] – твердолистяні (породи) [10, т. 2, с. 277], відкритий (заріст) – закритий (заріст) [3, с. 34], попередні (культури лісові) [5, с. 187] – наступні (культури лісові) [5, с. 186], прямі (вимірювання) – опосередковані (вимірювання) [5, с. 55] тощо.

За формально-структурним організуванням української термінології лісівництва терміни-антоніми можуть бути однокомпонентні та багатокомпонентні.

Зафіксовано п'ять антонімічних пар, що містять однокомпонентні антоніми: ауксібласт [5, с. 26] – брахібласт [5, с. 40], зруб – недоруб, культивуація [5, с. 185] – рекультивуація [5, с. 312] угіддя – неугіддя [4, с. 41], пірени – антипірени [5, с. 21].

Переважають багатокомпонентні терміни-антоніми, у яких протиставлено лише один компонент (63 антонімічні пари), напр.: *суха* деревина – *мокра* деревина [10, т. 1, с. 141], *абсолютна* повнота деревостану – *відносна* повнота деревостану [5, с. 283], *основні* роботи лісосікові – *допоміжні* роботи лісосікові [5, с. 317], *висхідний* спосіб підсочки хвойних дерев – *низхідний* спосіб підсочки хвойних дерев [5, с. 352] тощо.

Будовою однокомпонентні терміни-антоніми та протиставлювані компоненти в терміносполуках можуть бути простими та складними. Найчастіше вони є простими, пор.: угіддя – неугіддя [4, с. 41], лісова (площа) – нелісова (площа) [5, с. 239], надземна (ярусність) – підземна (ярусність) [5, с. 407] тощо.

Розрізняємо спільнокореневі й різнокореневі прості терміни-антоніми.

Спільнокореневі терміни-антоніми (25 пар) в антонімічних парах відрізняються відсутністю / наявністю префікса з протиставлюваним значенням *не-*, *напів-*, *при-*, *пере-*, *ре-*, *анти-*, пор.: *вкриті* (лісом площі) – *невкриті* (лісом площі) [5, с. 238], *ділова* (деревина) – *неділова* (деревина) [5, с. 97],

зрослий (сучок) – незрослий (сучок) [3, с. 70], зруб – недоруб, ліквідна (деревина) – неліквідна (деревина) [6, с. 15], ліквідні (відходи деревини) – неліквідні (відходи деревини) [5, с. 63], лісова (площа) – нелісова (площа) [5, с. 239], лісові (землі) – нелісові (землі) [1, с. 4], наскрізна (тріщина) – ненаскрізна (тріщина) [3, с. 76], обрізний (пиломатеріал) – необрізний (пиломатеріал) [5, с. 271], оброблені (сортименти лісові) – необроблені (сортименти лісові) [5, с. 107], продуктивні (покрите лісом землі) – непродуктивні (покрите лісом землі) [10, т. 1, с. 285], стійкі (деревні породи) – нестійкі (деревні породи) [10, т. 2, с. 340], угіддя – неугіддя [4, с. 41]; підвісне (трелювання) – напівпідвісне (трелювання) [5, с. 375], радіальний (шпон струганий) – напіврадіальний (шпон струганий) [5, с. 401]; стиглий (деревостан) [1, с. 9; ЛТС, с. 101; 4, с. 23; КТС, с. 69; 4, с. 53; ММ, с. 42] – пристиглий (деревостан) [1, с. 9; УЕЛ, т. 2, с. 171] – перестиглий (деревостан) [1, с. 9; КТС, с. 59]; культивуація [5, с. 185] – рекультивуація (лісова) [5, с. 312]; пірени – антипірени [5, с. 21].

У різнокоренових термінах-антонімах (32 пари) репрезентантами протилежного значення є відмінні корені, напр.: абсолютна (повнота деревостану) – відносна (повнота деревостану) [5, с. 283], біологічного (походження вади деревини) – штучного (походження вади деревини) [10, т. 1, с. 97–98], відкритий (заріст) – закритий (заріст) [3, с. 34], відкритий (сучок) – живий (сучок) [3, с. 70], вільна (вологість деревини) – зв'язана (гігроскопічна) (вологість деревини) [10, т. 1, с. 141], вологе (зберігання круглих лісоматеріалів) – сухе (зберігання круглих лісоматеріалів) [5, с. 138], головне (користування лісом) [3, с. 21] – побічне (користування лісом) [5, с. 282; УЕЛ, т. 1, с. 178; УЕЛ, т. 1, с. 41], групове (кряжування стовбурів) – індивідуальне (кряжування стовбурів) [5, с. 185], зрошення (лісових земель) [5, с. 147] – осушення (лісових земель) [5, с. 256], зрошений (заріст) – наскрізний (заріст) [3, с. 34], корінний (деревостан) [1, с. 8; ЛТС, с. 100, 179; 4, с. 22, 34; УЕЛ, т. 1, с. 367] – похідний (деревостан) [5, с. 100; 4, с. 22], мінусове (дерево) – нормальне (дерево) – плюсове (дерево) [5, с. 99], мішаний (деревостан) [1, с. 9; ЛТС, с. 226] – чистий (деревостан) [5, с. 396], основні (роботи лісо-сікові) – допоміжні (роботи лісо-сікові) [5, с. 317], плюсове(насадження) – нормальне (насадження) – мінусове (насадження) [5, с. 236], попереднє (поновлення лісу) [4, с. 45] – супутнє (поновлення лісу) [4, с. 45] – подальше (поновлення лісу) [1, с. 20], попередні (культури лісові) [5, с. 187] – наступні (культури лісові) [5, с. 186], постійний (розсадник) – тимчасовий (розсадник) [5, с. 323], постійні (лісокористувачі) – тимчасові (лісокористувачі) [5, с. 203], постійні (сіножаті лісові) – тимчасові (сіножаті лісові) [5, с. 341], природне (походження деревостану) – штучне (походження деревостану) [5, с. 291], простий (деревостан) [1, с. 9; ЛТС, с. 302; УЕЛ, т. 2, с. 180] – складний (деревостан) [5, с. 345; УЕЛ, т. 2, с. 244], прості (лісові культури) – складні (лісові культури) [10, т. 1, с. 283], світлий (заріст) – темний (заріст) [3, с. 34], суха (деревина) – мокра (деревина) [10, т. 1, с. 141], суцільні (культури лісові) – часкові (культури лісові) [5, с. 187], чисті (культури лісові) [5, с. 187] – мішані (культури лісові) [5, с. 186] тощо.

Серед складних термінів-антонімів є такі, у яких лише перша частина зумовлює протиставлення, напр.: ауксібласт [5, с. 26] – брахібласт [5, с. 40], високостовбурний (ліс) [5, с. 58; 4, с. 16] – низькостовбурний (ліс) [5, с. 240], висхідний (спосіб підсочки хвойних дерев) – низхідний (спосіб підсочки хвойних дерев) [5, с. 352], м'яколистяні (породи) [10, т. 2, с. 47] – твердолистяні (породи) [10, т. 2, с. 277], одновіковий (деревостан) [5, с. 248; УЕЛ, т. 2, с. 87] – різновіковий (деревостан) [5, с. 317], короткомірний (сортимент) [5, с. 348; УЕЛ, т. 2, с. 12] – довгомірний (сортимент) [5, с. 348], вузьколісосічна (рубка) [5, с. 327; 4, с. 50; УЕЛ, т. 2, с. 218] – середньолісосічна (рубка) [10, т. 2, с. 218] – суцільнолісосічна (рубка) [5, с. 359] тощо.

Рідше антонімну пару утворюють простий і складний термін, останній зумовлює протиставлюваність, напр.: вибагливі (деревні породи) – маловибагливі (деревні породи) [10, т. 2, с. 339],

стійкі (деревні породи) – слабостійкі (деревні породи) [10, т. 2, с. 340], чагарниковий (біогоризонт узлісся) – низькочагарниковий (біогоризонт узлісся) [10, т. 1, с. 297] тощо.

Антонімія в системі багатокомпонентних термінів-антонімів в термінології лісівництва значною мірою залежить від семантики головного іменника. Наприклад, багатокомпонентний термін *відкритий заріст* вступає в антонімічні відношення з різними термінами залежно від зміни іменникового компонента, пор.: *відкритий заріст* – *закритий заріст* [3, с. 34], але *відкритий сучок* – *шиивний сучок* [3, с. 70]; *головна деревна порода* [1, с. 14; УЕЛ, т. 1, с. 178] – *другорядна деревна порода* [5, с. 99; 4, с. 22], але *головне користування лісом* [3, с. 21] – *побічне користування лісом* [5, с. 282; УЕЛ, т. 1, с. 178; УЕЛ, т. 1, с. 41].

Отже, антонімічні відношення в системі УТЛ мають регламентований, модельований характер. Особливості антонімічних протиставлень термінів лісівництва зумовлені специфікою їхньої семантики та формально-структурного організування.

1. ДСТУ 3404-96 Лісівництво. Терміни та визначення. – К. : Держстандарт України, 1997. – 43 с. 2. Дудок Р. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках : монографія / Р. Дудок. – Львів : Вид-во Львів. НУ ім. І. Франка, 2009. – 358 с. 3. Короткий тлумачний словник-довідник понять і термінів лісівництва / [укл. : Р. Вінтонів, О. Гриджук]. – Львів : НЛТУ України, 2009. – 87с. 4. Лісівництво. Термінологічний словник / В. Бондаренко, С. Землинський, Л. Копій та ін. / за ред. Г. Криницького. – Львів : Вид-во НЛТУ України, 2013. – 70 с. 5. Лісотехнічний термінологічний словник : український, російський, англійський / за ред. : Ю. Туниці, В. Богуслаєва. – Львів : Піраміда, 2014. – 967 с. 6. Миклаш Л. Англо-український словник лісотехнічних термінів / Л. Миклаш, Б. Магура. – Львів : Каменяр. – 2013. – 124 с. 7. Михайлишин Б. Парадигматические связи и функциональные особенности украинской терминологии изобразительного искусства (антонимические и синонимические отношения) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Б. Михайлишин. – К., 1990. – 17 с. 8. Процик М. Антонімічні відношення в українській видавничій термінології / М. Процик // Вісник Держ. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2006. – № 559. – С. 293–295. 9. Симоненко Л. Антоніми в біологічній термінології / Л. Симоненко // Культура слова : респ. між. від. зб. – К., 1982. – Вип. 23. – С. 29–31. 10. Українська енциклопедія лісівництва : у 2 т. / за ред. С. Генсірука. – Львів : НВФ «Українські технології». ; Т. 1. – 1999. – 464 с. ; Т. 2. – 2007. – 470 с.